

Litteraturformidlingens betingelser

Af Niels D. Lund

”...tænke det forhold med, at modtageren ikke er en del af den fagkultur, der udgør den faglige ramme for formidlingen.” (1)

Begrebet - politik eller litteratur?

Litteraturformidling er et kulturpolitisk begreb og ikke et litteraturfagligt begreb. Enten er dette selvindlysende, eller også ligner det en ejendommelighed som nok kan være tankebefordrende, men også så tankeforstyrrende at den måske lægger sig hindrende i vejen for handlemuligheder.

På den ene side kan litteraturformidling oplagt ses som et *underbegreb til kulturformidling*. I sammenhæng med kultur blev kulturformidling indarbejdet ikke mindst i forbindelse med etableringen af en statslig kulturpolitik. Ordbogen *Nye ord i dansk 1955-75* (1984) angiver en tankevækkende førsteregistrering fra 1960 med følgende citat: “det århundrede, hvor fritiden er blevet den store hovedpine og kulturformidlingen den mirakuløse hovedpinetablet” (s.159). For alvor blev det sanktioneret i den berømte ministerielle betænkning 517, *En kulturpolitisk redegørelse* fra 1969, og er siden kommet ind i lovgivning; det er blevet knyttet sammen med stadig flere faglige områder, og centre og institutioner er oprettet på kulturpolitiske idealer fra 1960ernes væksttid. Sideløbende med Kulturministeriets bestræbelser på en demo-

kratisk udstrækning af kulturen skiftede Undervisningsministeriet i sit arbejde for oplysning og demokrati det traditionelle begreb *folkeoplysning* ud med *almen fritidsundervisning for voksne* - for i 1980erne at tage det gamle begreb ind igen (2). Mindre kodificeret men som et begreb om en mellemledsaktivitet kan formidling spores længere tilbage; typisk og klarest sammen med fremvæksten af de offentlige folkebiblioteker der fra omkring 1920 blev bygget op omkring bøger og litteratur. Væsentligt er det overhovedet af søge kilderne til begrebet i den politiske diskussion om kultur helt tilbage fra begyndelsen af 1900-tallet. Formidling er i takt med øget fokus på organiseringen af kulturelle processer, diskussion om dannelse af historisk bevidsthed, fremkomsten af nye medier samt nye forestillinger om offentlig service efterhånden blevet ombejlet og indarbejdet i mangfoldige sammenhænge og ordforbindelser: kunst-, musik-, naturformidling mv., og heriblandt befinder sig også litteraturformidling (3). Foruden som et ret vidtfavnende og elastisk begreb fremstår det karakteristisk også som et udtalt plusord; der er positive konnotationer knyttet til det. På biblioteksområdet i dag ser man eksempelvis i takt med ny teknologisk stadig hurtigere og mere fleksible

søge- og genfindingsfaciliteter ambitionen om at kunne om dirigere arbejdskraftressourcer til engageret menneskelig formidling som den bibliotekariske kernedyd. I den eksplosive informationsverden generelt, f.eks. på nyhedsområdet, gælder dybest set ofte samme lønlige forestilling om kvalitativt at 'nå ud', 'gå igennem'. Der kredses om formidling med håb og drøm, og ligefrem forestillingen om en art udfrielse; sideløbende med stigende udbredelse af ordet og samtidig med erkendelsen af hvor vanskelig formidling er at vurdere og måle i effekt, betegner det overhovedet et centripetal idealpunkt for kultur, et kulturpolitisk mantra.

Vil man på den anden side se litteraturformidling som et litteraturfagligt begreb, støder man imidlertid på vanskeligheder med at få det identificeret. Litteraturformidling kan ikke findes som opslagsord i et leksikon, ikke i encyklopædien endsige i et specialleksikon, ikke i f.eks. det norske *Litteraturvitenskapelig leksikon* (1998) eller i det nye danske *Gads litteraturleksikon* (1999). Det nærmeste man i sidstnævnte synes at komme det, er under begrebet 'anmeldelse' hvor det er henvist til en praktisk markedssammenhæng: "Anmeldelsen er en formidling af værket til forbrugeren" (s.19), og her underordnet både anmeldelsens åbningsfunktion i kulturoffentligheden og dens vurderingsfunktion. I faglige bøger og artikler støder man på ordet, men snarere en passant og underforstået end egentlig udfoldet. Man kunne vente - ud over f.eks. anmeldelsen - at finde udpræget formidlingsrettede faglige meddelelsesformer eller generer (fx. populærvidenskabelige bøger, det introducerende forfatterportræt, litteraturforedraget), men de er typisk ikke særlig velbeskrevne som sådan, om overhovedet behandlede. Det er heller ikke let at spore begrebet samlet i en litteraturfaglig bibliografi; termen synes først de allerseneeste år i gang med at vinde indpas, men uden megen samlet behandling på tryk. Formidling ligner i denne fagsammenhæng ikke en videnskabelig eller teoretisk term, den ligger ikke eksplicit i noget centrum i etableret fagtænkning. Der er en stigende tendens til at formidling bruges synonymt med undervisning (og således også afløser litteraturdidaktik), eller med popularisering af fagligt stof. Nogle steder kan man se formidling brugt om alle de aktiviteter der ikke er forskning og faglig kommunikation indbyrdes mellem fag-

folk. Enten er det så diffust og så ad hoc praksisrettet et begreb at det er metodisk uhåndterligt, eller så selvindlysende at det er unødigt at ræsonnere over (4).

Sammenholder man disse to indkredsninger, kan man på en måde godt forstå, at videnskabsfag om litteratur holder sig væk fra den elastiske, statsligt og politisk definerede ønsketerm - inklusive litteraturformidlingens eventuelle funktion som hovedpinetablet for den øgede fritid. Men spørgsmålet hænger antagelig sammen med nogle mere grundlæggende fagopfattelser. Hvis litteraturformidling fundamentalt er et sociologisk begreb, kan man næppe forholde sig til det uden et primært historisk synspunkt på litteratur, et synspunkt der de seneste årtier ikke har haft det let i forhold til de typisk fremherskende formale, æstetiske eller teoretiske synspunkter (5). Fastholder man tillige litteraturformidling som et begreb med sociale og politiske implikationer, må det som udtryk for en mellemledsaktivitet nødvendigvis også knyttes til spørgsmål om demokrati, således bl.a. om fordeling, lighed og deltagelse. Den faglige del af begrebet litteraturformidling kunne man derfor påstå er den del af et fag som angår politisk-demokratiske forhold. Nu ca. hundrede år efter at litteraturfagene udkrystalliserede sig af en oplysningstradition og en kulturel offentlighed (og af en nationalforestilling) er det en ejendommelighed at de ikke rummer en mere udfoldet selvstændig teoretisk og metodisk refleksion om litteraturformidling; den opmærksomhed der trods alt har været over for receptions- og virkningshistorie, har hidtil ikke sat sig mange spor i forhold til konkret nutidig praksis. Og ejendommeligheden bliver ikke mindre af at kulturpolitikken faktisk primært forudsætter at litteraturformidling bedrives af fagfolk, og af det faktum at det i praksis fortrinsvis også er faguddannede der tager sig af den.

Bogbetænkningen 1983

Den til dato mest samlede danske diskussion af området findes i et kapitel i den kulturministerielle betænkning *Bøger i Danmark* fra 1983. Diskussionen var her af politisk karakter, knyttet til et opdrag om at få skitseret en statslig politik på bog- og litteraturområdet, og således til et bud på,

hvorledes staten kunne støtte eller præge litteraturformidlingen. Her blev det defineret som et "samlebegreb for en række institutioner, foranstaltninger og metoder, der har til formål at orientere om og fremme brugen af litteratur." (s.162), idet betænkningen samtidig erkendte at det var et broget og diffust område der var svært at beskrive. Klart stod det dog at litteraturformidling primært blev forstået som formidling af skønlitteratur. Den blev dertil knyttet til en litteratursociologisk orienteret kortlægning af det litterære systems (skønlitteraturens) cirkulationsprocesser og aktører, med en gennemgang af de kendte former og aktiviteter: Formidling fandt sted inden for bogbranchen, massemedierne, folkebibliotekerne, undervisningssystemet og litteraturkritikken samt via forfatterne selv. Det var en status og - med forslag til nye aktiviteter - afpasset vision anno 1983. Et kort blik på nogle udviklingstræk i de forløbne 18 år kan pege på, hvorledes vilkårene for litteraturformidlingen - bøgernes brugskontekst i Danmark - er nogle andre i dag.

Dengang var der stadig indtryk af vækst i en decentral forlagsverden og af bogklubbernes store år forud, og der var f.eks. forestillinger om arbejdspladsbiblioteker og kolportagesalg. Siden hen har man kunnet se forskellige koncentrationstendenser i den forlagsbranche der udsender skønlitteratur, et fortsat fald i antallet af boglader landet over og øget styring via kæder, samt nu senest en løsning af salgsreglerne for den traditionelle boghandel og nye muligheder for andre. Man fik under den branchemæssige stagnation i 1980'erne en debat om de såkaldte bogdroppere, men i årtiet efter også tilbagevendende bogmesser, nye typer boglade-caféer, nye store netinformationssystemer og er nu på vej mod den elektroniske bog. Foruden nye vilkår under tiltagende kultursponsering er man nu tillige indrulleret dels formelt i EUs indre marked og dels i en stigende internationalisering, der også formidlingsmæssigt relevant modsvarer af en skærpet fokus og aktivitet inden for hele litteraturoversættelsesområdet. Betænkningen blev også skrevet før den synlige stagnation i folkebibliotekerne i 1980'erne, før materiale- og medievæksten gav skønlitteraturen en relativt mindre plads i folkebiblioteksbevidstheden, før rekreation kom til i formålsparagraffen og efterspørgselsstyringen blev et problem i for-

bindelse med indkøbet, og før en økonomisk strømning af den traditionelle fællesinstitution Bibliotekscentralen. Siden har man dertil eksempelvis oplevet indskrænkning i antallet af dagblade, men også en markant skærpet vægt på kulturjournalistik i den trykte presse og f.eks. de store avisers udvikling af bogtillæg. Tilkommet er også nye boginformationsblade, med størst levedygtighed i litteraturmagasinet *Standart*, foruden mange større eller mindre litterære websteder der i de seneste år er opstået blandt private (bl.a. forfattere), i bogbranchen eller via biblioteker, af og til i samarbejde. Monopolbrud, vækst og kommercialisering inden for TV-området satte nye vilkår for formidlingstankegange, også for det traditionelle kulturstof litteratur. Vekselvirkningen mellem romaner og film/video er ikke aftaget i omfang. Formentlig er der overhovedet stadig flere billeder i forbindelse med formidling af litteratur. Undervisningssystemets læreplaner i litteratur har undergået flere ændringer og smagssvingninger; klassiker- og kulturarvspørgsmålet har været holdt levende, også modsvaret af f.eks. statsstøttede serieudgivelse og vækst i ny- eller genoversættelser. Adskillige nye videregående kultur- og medieuddannelser er kommet til, og både bibliotekar- og journalistuddannelserne er på vej til øget akademisering, der tankevækkende nok er foregået samtidig med at forfatterstanden blev demobiliseret gennem en kulturpolitisk forårsaget foreningssplittelse (6).

Vilkårene for at orientere om og fremme brugen af litteratur skifter således i takt med betingelserne for litteraturens cirkulation og aktørernes roller - nogle ville sige de skifter dramatisk. Litteraturformidling er et begreb der hele tiden må fastholdes i en historisk kontekst; bestemmelsen af "at orientere om og fremme brugen af" må således i princippet hele tiden ajourføres.

Litteraturpolitik

Noget af det ovenfor nævnte var stimuleret af den fokus 1983-betænkningen havde sat på bog- og litteraturpolitikken; der udkom således bl.a. flere debatbøger og -pjecer om bogens vilkår i dens kølvand. Men hvad der kunne afledes mere direkte om formidlingens praksis syntes ikke stort, og slet ikke af egentlige statslige initiativer.

Nye kulturministerielle betænkninger - *En politik for litteraturen og Litteraturens situation og litteraturpolitikken 1961-1993*, begge fra 1994 - havde fortsat nødvendigheden af en statslig bevågenhed af litteraturformidlingen som en central forestilling; i den førstnævnte formuleredes det at staten aktivt bør udbrede kendskab og formidle tilegnelse - "at den gode bog præsenteres for den potentielle læser" (s.53). Men litteraturformidlingen blev ikke nævneværdigt videreudviklet eller overskuet på ny - trods de mellemliggende års store ændringer; snarest blev de nævnte centrale formidlingsfelter fra 1983-beskrivelsen fastholdt og blot bekræftet som de vigtige. Man gentog anbefalingen af at det er en statslig opgave at skabe et overblik og helhedsbillede af den eksisterende litteraturformidling i samfundet som baggrund for eventuelle korrektioner og for økonomisk støtte til nye initiativer og undersøgelser (forskning) inden for området. Denne opgave blev - sammen med den generelle hovedintention: sikring af kvalitetslitteratur - i den påfølgende litteraturlov af 1996 overladt et nyoprettet *Statens litteraturråd*. Reelt var det intentioner helt tilbage fra Betænkning 517s kulturformidling der nu nåede litteraturområdet - i en langsom natvægterblanding af offensiv og defensiv. I samme moment man med lov instituerede litteraturformidlingen for statslig overvågning undlod man yderligere ajourført begrebskvalificering; og de tilførte økonomiske ressourcer har fremdeles kun rakt til få selektive satsningsområder, som det også fremgår af den seneste betænkning/rapport *En ny politik for litteraturen* fra 2000.

Fire overordnede forhold ved litteraturformidlingen fra indkredsningen i 1983-betænkningen kan der være grund til fortsat at holde fast i:

- at den er spændt ud mellem en materiel distribution, spredning, tilgængelighed på den ene side - bogen som produkt og vare, og en immateriel vurderingsproces på den anden side - litteratur som bevidsthed og åndsværk, og at der må ydes opmærksomhed overfor begge dele,
- at der må skelnes mellem en kommerciel og en ikke-kommerciel del, idet der ligger forskellige hensigter bag at orientere/informere og stimulere/påvirke/fremme,
- at den ikke må ses som en envejsproces på afsenderens/producentens præmisser eller fra

- kendere til menige læsere, men som en proces der medtænker modtageren/litteraturlæseren,
- at den må ses i en bred social og uddannelsespolitisk sammenhæng (jfr. s.162f).

Er disse bestemmelser stadig gyldige, er de blevet indhentet og sløret af udviklingen, eller måske tværtimod gjort tydeligere? Både som grundlag for overvågning og analyse og for evt. initiativer i praksis.

Man kan se udviklingen gennem hele 1900-tallet således at der institutionelt og markedsomt opbyggedes en bogspredning som udstrakte og demokratiserede bogmediet til så godt som alle samfundets befolkningsgrupper og på forskellig vis placerede litteratur centralt i bevidstheden set i forhold til de tidligere århundreder. Der blev opbygget hvad man kunne kalde en litteraturkultur, i kraft af de foranstaltninger, institutioner og metoder der lejrede sig omkring litteraturcirkulation og -vurdering. Omskiftelighed og videreførelse er pågået som interessekampe; det kulturpolitiske begreb om formidling får således sin kulturhistoriske dimension.

Når man aktuelt står med vanskeligheder omkring mulighederne for sammenhængende tænkning om det positive begreb litteraturformidling, indbefatter de også spørgsmålet om de samfundsmæssige forudsætninger har udviklet sig således at det er blevet et forældet begreb. Er det stadig et kulturpolitisk fremkommeligt samlebegreb, er det evt. kun i forbindelse med strikt statslig litteraturpolitik det er anvendeligt? Den teknologiske medieudvikling viser noget om at den fysiske tilgængelighed for litteratur er under ændring. Forskning og kritik siger noget stadig nyt om værkbegreb, æstetik og litteraturfunktion. Branchens udvikling siger noget om markedsmechanismernes ikke aftagende betydning, på forskellig vis støttet både af journalistikkens ændring og af nyliberal politisk tænkning. Om andre indlysende dele af problematikken derimod, f.eks. den almindelige læsers læsning, som er - eller burde være - endemålet både for enhver litteraturudgivelse og for litteraturformidling, er der ikke sagt stort nyt. Det er litteraturformidlingens udfordring at skulle agere på stadigt hastigere ændrede præmisser. Aktuelt relevante og kritiske undersøgelser om

dens baner er imidlertid sparsomme; herunder spørgsmålene om statens præmisser er de rigtige i den nuværende sociale sammenhæng, om demokratiet som parthaver, om det drejer sig om litteratur eller om faglig viden om litteratur.

De historiske formidlere

Et skridt i den retning kan være at spørge til *hvem* der agerer. Et af udviklingstrækkene gennem hele 1900-tallet har været en voldsom vækst i litteraturens mellemlid; kredsløbets aktører er vokset i antal og i faglig kvalificering. Omkring år 1900 var det seminarister der varetog underskolens undervisning og forvaltningen af sognebogsamlinger - her suppleret med sognepræster. Også f.eks. højskolernes litteraturbrug var præget af teologer. En fornyet gymnasieuddannelse var under opbygning med stigende prioritering af litteratur ved hjælp af litteraturhistorisk orienterede cand.mag.-uddannede og udvikling af lærebøger - danskfaget blev et af det filosofiske fakultets største fag i løbet af 1910'erne. Der blev uddannet et par litteraturmagistre om året, og de begyndte efterhånden at præge den litterære kritik der ellers blev bedrevet af vidt forskellige folk med tilsvarende tilgang: dannede borgere med filosofikum, teologer, autodidakte litterater, lærere m.fl., men typisk uden uddannelse inden for litterære fag (de få der var, f.eks. Valdemar Vedel, Harald Nielsen og især Georg Brandes, fyldte så meget desto mere i opinionsdannelsen). Forlagene begyndte under sekelskiftets dynamik også på forskellig vis at tilknytte litteraturfagfolk. En boghandleruddannelse med bl.a. litteraturkundskab var samtidig under udvikling. Århundredet igennem fik man en stadig udbygget institutionaliseret litteraturforskning og -uddannelse; flere universiteter og seminarier mv. kom til med løbende reformer på alle niveauer. Omkring 1920 etableredes en uddannelse af bibliotekarer til det nye offentlige folkebiblioteksystem. Flere veluddannede og litteraturkvalificerede personer kom ind i forlagene som redaktører og konsulenter, de kom ind i de fremvoksende folkeoplysningsorganisationer, bibliotekerne, den frie undervisning, bl.a. aftenskolen, højskolerne og studiekredsvirksomhed, ind i radio og senere TV, samt andre typer af institutioner, ind i virksomhed med blade og tidsskrifter, vejledninger og hjælpemidler og fx. bogklubber, senere elektroniske net-

værk og hvad der ellers i stigende grad er blevet kaldt cirkulationsleddets informations- og formidlingsvirksomhed. Kritikerstanden i dagspressen blev løbende fyldt op med nye yngre faguddannede. Det er en lang og broget historie om skønlitteraturens forøgede marked, dens værdisættelse i samfundet og placering i den kulturelle offentlighed blandt nye medier og fritids- og underholdningstilbud. Det er for så vidt en væksthistorie med mange varigt gedigne tiltag og gevinster for litteraturkulturen; men naturligvis tillige en kamphistorie om interesser, herunder også om litteratur som genstand for uddannelse og de faguddannedes lod som mellemlid.

Nu omkring år 2000 er den altovervejende part af aktiviteten med skønlitteraturens cirkulation mellem forfatterens skrivebord og læserens lænestol styret og præget af folk med en høj akademisk uddannelse og faglig kyndighed inden for litteratur (den journalistiske del inklusive). Socialisering, meningsdannelse og normer i dette mellem- og formidlerled har således også - utallige nuancer ufortalt - grundlæggende udgangspunkt i skønlitteraturen som genstand for statsanerkendt metodisk studium. Det er en ganske anden tilstand end for hundrede år siden; og det nuværende billede illustrerer eksempelvis tillige den mere generelle iagttagelse at kunstens skæbne fra midten af 1900-tallet var den at gå ind i middelklassens uddannelsessamfund og få sit liv dér (7) som en del af den gradvise udvikling hen imod et informations- og servicesamfund. Litteraturformidlingen i dag fungerer på dette grundlag. Processen mellem forfatter og læser, "institutioner, foranstaltninger og metoder til at orientere om og fremme brugen af litteratur" er præget af uddannelser på højeste niveau og stor fagkyndighed om litteratur. Litteraturen er et professionsobjekt og defineret som videnskapital - både på traditionelle og mere utraditionelle felter; diskussionen om litteraturformidlingens formål og indretning foregår derfor også primært mellem disse aktører indbyrdes, og den kan som helhed antagelig næppe flytte sig fra deres grundlæggende udgangspunkt at litteratur er et fag (8). Det kan der være både fornuft og en hel del historisk logik i; men om det er litteraturen eller faget om litteraturen der skal formidles, eller om de to dele overhovedet kan skilles ad i dag, er et relevant spørgsmål.

Endnu har man aldrig set uddannede interessegrupper afgive erhvervet indflydelse; som man taler om en 'djøf-isering' af samfundet, kunne man tale om en 'mag-isering' af litteraturformidlingen. Inden for litteraturområdet er litteraturformidlingen selve billedet på, hvorledes det professionelle servicesamfund modellerer markedssamfundets stadig grundlæggende mekanismer. I det feudale og det industrielle samfund havde de der besad kapital brug for dem der ikke havde den. I det postindustrielle videnssamfund har de der besidder kapital ikke i samme grad brug for dem der ikke har kapital eller viden (9). Hvis det således også på litteraturområdet gælder at videnskapitalen ikke har brug for dem der ikke har den - eksempelvis de ret små oplag for hovedparten af normaludgivet skønlitteratur kunne pege herpå - så er interessekampene nogle andre, og så må litteraturformidlingen antagelig gentænkes i forhold til sin traditionelle definition.

En platform for formidling

Det formentlig største forskningsprojekt i Danmark om formidling er *Humanistisk historieformidling - i komparativ belysning*. Det blev gennemført i flerfagligt og tværinstitutionelt regi 1995-99 med deltagelse af en række forskere fra etablerede fagområder: historikere, litteraturhistorikere, etnologer. Formålet var at afklare selve formidlingsbegrebet og etablere en platform for at diskutere formidling, dels under indtryk af nye udenlandsk teoretisk, didaktisk og formidlingsmæssig refleksion over historie, brug af historie og historiens nytte i samfundet, dels gennem en systematiseret afdækning både i dybden og bredden af hvorledes historie i praksis er blevet formidlet gennem de seneste tre-fire årtier, hvilke publiceringstraditioner, museologiske former og øvrige bevægelser der findes. Der refereres her primært til den sammenfattende publikation *At formidle historie - vilkår, kendetegn, formål* fra 1999 (10).

Projektet forklarer at formidling hidtil har været et forsømt forskningsfelt bl.a. med at det har været svært at komme fri af en diffusions- eller nedsvingstænkning; dvs. at videnskabsfaget er udgangspunktet, hvorfra der nedsiver forskellige aftapninger i tilpassede og tilgængelige former,

f.eks. i populærversioner eller omsat til skolebøger. Denne tænkning har været styret af at det at tilegne sig historie, er det samme som at tilegne sig *historiefaget*; det anfægtede projektet som en særdeles problematisk tankegang. I stedet valgte man at nærme sig spørgsmålet ud fra begreber som *historiebevidsthed*, *historiekultur* og *historieinteresse* hvilket giver en langt større rummelighed. Modtageren - den der formidles til - antages således ikke for primært at være en uvidende person der har behov for at blive oplyst af historieeksperten (jfr. s.22). Vægten flyttes i stedet over på *hvorfor* og *hvordan* folk interesserer sig for historie; uden at inddrage denne vinkel kan man ikke tænke formidling. Derved må en undersøgelse af hvad formidling er, og hvorledes den foregår, inddrage hele den kontekst den findes i. Når betingelserne skifter, bliver formidling af historie fremdeles heller ikke noget statisk fænomen. Projektet kom gennem mange delundersøgelser og flere års ræsonneren vidt rundt i det danske formidlingslandskabs mange niveauer, former og medier idet man bestendig understregede at *hvordan* ikke kan skilles fra *hvorfor* og at formidling så langt fra alene er en instrumentel teknik; vilkårene det sker under kan derfor ikke adskilles fra den form formidlingen fremtræder i. Mange af de teoretisk-metodiske grundideer i dette projekt har så bredt et bud til humanistiske områder at de kan gælde også i forbindelse med formidling af litteratur. Der er naturligvis vigtige forbehold, litteratur er ikke det samme som historie. Formidling af litteratur identificeres ofte med formidling af produkter, der allerede er skabt af forfattere og foreligger før formidlere træder til (hvilket tilsvarende gælder andre af de traditionelle, bundne udtryksformer: musik, film, billedkunst). Noget sådant gælder ikke på samme måde med fænomenet historie der beskrives, opleves og forstås via anderledes udvekslinger og typer af fællesskaber og har andre institutioner etc. I historieprojektets valgte fokus ligger den pointe at det for formidleren netop gælder om at interessere sig ikke blot for historien som 'produkt', men for modtagerens interesse, bevidsthed og kulturelle kontekst. Overtager litteraturformidlingen dette fokus, kan det antagelig også bidrage til at afklare hvorledes de skønlitterære bøger der skrives og udgives og som produkter kan gøres til genstand for formidling netop i stigende grad forudsætter et samspil med formidlerne?

Tre formidlingsrum

Historieformidlingsprojektet opererer med formidlingsrum; der skelnes mellem tre rum hvor der i alle tilfælde er tale om formidling til folk uden for fagfolks egen kreds (dvs. det interne fagfolk-kredsløb med f.eks. videnskabelige tidsskrifter er ikke på tale her):

1) *det forskningsbaserede formidlingsrum*

Det har fagmanden og den forskningsbaserede fagtradition som udgangspunkt og låner autoritet og normer fra officielle faginstitutioner. Det hviler under tydelig kontinuitet på indarbejdede genrer, typer af produkter, udstillinger på (offentlige) museer, opbygning af samlinger, disputater, monografier, kildeudgivelser. Hensigten at fremstille ny indsigt eller (nye) sammenfatninger af eksisterende indsigt kan gradueres i skalaer der f.eks. også kan rumme personlige (overtalende) bud fra en fagmand og autoritativt funderede ændringer af hidtidige opfattelser.

2) *det skemalagte formidlingsrum*

Det indbefatter en fast institutionel ramme i det officielle skolesystem (folkeskole, gymnasium) og gælder således primært børn og unge og den tidlige præsentation af historie. Overordnet er det knyttet til forskningsfag-institutionen og anskues herfra i tre led: den didaktisk-faglige tænkning (læreplaner, herunder skjulte), lærebøger og undervisningspraksis. Det er kendetegnet af en langsom ændring og indtil for nylig en vis genrefasthed, men er nu i stigende grad metode- og materialemæssigt i opbrud. Det kendetegnes også af obligatorisk stof og en defineret modtagerkreds (a captive audience) hvor lyst og interesse ikke automatisk er i højsædet.

3) *det alternative/massekulturelle formidlingsrum*

Det omfatter populære værker, film, tv, tegneserier, historiske romaner, offentlige iscenesættelser som f.eks. fejringer og mindefester. Afsenderen er uden for eller frigjort fra de instituerede rum, her er en betydelig

grad af markedsorientering og konkurrence med de to andre rum. Modtagerforholdet er mindre fastlagt end ved de andre rum, og det er i højere grad præget af frivillighed og lyst, styringen er anderledes (ikke nødvendigvis mindre), og derfor er rummets betydning for dannelsen/omdannelsen af historiebevidstheden mindre forudsigelig. Det alternative kan både forstås som det kommunikationsmæssigt anderledes og som det kontroversielle. (Delvis er det et residualrum i forhold til de to andre) (jfr. s.121ff).

Denne tredeling er næppe overraskende - detaljer kan diskuteres; men den er en håndterbar og generelt nyttig beskrivelse af historiekulturens fremtrædelser og tilegnelsessammenhænge. Den er således også møntet på at gælde *litteraturhistoriekulturen*; i rum 1 er litteraturhistorie-forskeren (typisk den faguddannede) i centrum og tegner sammenhænge gennem den eksisterende skønlitteratur, i rum 2 er det litteraturlæreren (også typisk en faguddannet) der er formidleren. Disse to rum og deres aktører medregnes normalt også når der tales om litteraturformidling, de er kendte og institutionelt indarbejdede. Det tredje rum er med dets større bredde og rækkevidde, mindre instituerede og mere uforudsigelige praksis og med også andre end faguddannede involveret nok så interessant; ikke mindst for den litteraturformidling der så ofte efterlyses i debatten om befolkningens læsning og skønlitteraturens plads i samfundet.

Modtagerperspektivet

De yderligere væsentlige kendetegn som historieprojektet identificerede for formidlingen i det alternative/massekulturelle formidlingsrum falder i tre dele; de kan gengives som følger:

I *høj grad af modtagerbevidsthed*

- appel til lyst og interesse, motivation
- oplæg til identifikationsmulighed
- tilpasning til modtagerens kognitive forudsætninger
- afpassede udfordringer uden at hægte modtageren af
- integreret bevidsthed om valg et medie
- fokus på fremstillingsmåden

- imødekommelse af relevante og påtrængende behov
- seriøsitet omkring modtagernes følelser og interesser
- afstandtagen fra 'bør'

II tydelig afsenderpositionering

- tydelig fortæller/formidler
- langt mindre underlæggelse under faglige krav og didaktiske normer
- ikke monopol til fagfolk
- positionering på anden vis end via faglig autoritet (f.eks. som fiktionsforfatter)
- potentiel afstand til/konflikt med de andre formidlingsrum

III fokus på brugsværdi og erindringpolitisk funktion

- udgangspunkt i en nutidigt genkendelig livsverden
- mere fleksibel og hurtigere ændring af institutionaliserede normer
- understregning af historie som personlig fortolkning
- tendentielt (populistisk) konservering (jfr. s.168ff)

Bestemmelsen af disse tre kendetegn fører frem til at *modtagerperspektivet* er nok så vigtigt (11). Projektets ræsonnement om formidling ender således ikke mindst ved understregningen af at formidling i praksis må være optaget af: bevidsthed om modtageren, den tydelige positionering af afsenderen og hvad modtageren kan bruge i sin livskontekst. Det er ikke ret meget, kunne man sige - og måske ikke mere end hvad en erfaren folkebibliotekar eller en flittig og bred foredragsholder altid har vidst, uanset hvad emnet eller oplysningssammenhængen gjaldt, eller end hvad en nutidig netværkskonstruktør handler efter. Jo, det er meget, må man sige når det er udvundet af fire års ræsonneret undersøgelsesarbejde og generaliseret fra en bred og repræsentativ empirisk afdækning af årtiers aktiviteter i praksis inden for historisk formidling. Resultatet vendes da afslutningsvis også til et mere normativt budskab. Der må arbejdes i retning af en forbedret formidling, en formidling der har demokratisk tidssvarende vilkår som den endelige optik. Samtidig understreges det at hele modtagersiden er svær at stu-

dere, at måle og dokumentere og overhovedet få hold på, fordi der ikke er særlig udviklede traditioner for undersøgelser. Ganske vist kan man specielt når der er tale om det massekulturelle marked og de frivillige modtagere måle salgstal for bøger, seertal for tv-udsendelser, billettal for film og tilstrømning til mindefester, ligesom man i det forskningsbaserede rum også kan måle f.eks. besøgstal ved udstillinger og i det skemalagte rum foretage visse evalueringer (foruden eksamen). Men særlig langt i præciseringen af historieinteresse, -forståelse og -bevidsthed og af modtagernes forhold overhovedet hævder projektets forskere ikke man er kommet. Skal man videre ad den vej, må det ske *sammen med* en intensiveret optagethed af, og evt. forskning i formidlingsprocesserne. Samtidig konkluderes det at her ligger en påtrængende faglig udfordring for historikeren, det er her historie som fag bør kvalificeres - i forhold til alle de tre rum.

En essens af formidling

Tillader man sig den lidt ufine øvelse at substituere ordet 'historie' med 'litteratur' i projektets konklusioner og afsluttende statement når man frem til følgende 'citat':

'Den fagligt kvalificerede formidling af litteratur forudsætter for det første, at fagfolk har indsigt i hvorfor mennesker interesserer sig for litteratur, og hvad de i en livsverdenssammenhæng bruger den til, for det andet, at fagfolk interesserer sig for den sociokulturelle sammenhæng, i hvilken deres litteraturformidling skal læses og bruges, og for det tredje, at fagfolk behersker de teknikker, der vil kunne bringe det, de vil fortælle om litteratur, i spil med læserens litteraturbevidsthed.' (jfr. s.204ff).

Tankegangen fastholder således tilknytningen til en faglighed. Vil man tilsvarende omkring behovet for at indføre en skærpet formidlingstænkning blandt litteraturfagfolk kan man - også med substituering af ord - låne historieprojektets afsluttende udsagn, så det lyder således:

'Fagligheden må opkvalificeres på disse punkter, hvis den faglige formidling af litteratur skal

blive til større gavn for folk uden for fagene. Det vil fordre, at fagfolk begynder seriøst at interessere sig for litteraturens plads i en livs-verdenssammenhæng - altså for hele spørgsmålet om, hvordan interessen og brugen af litteratur er hos folk flest.' (jfr. s.211).

Sat på spidsen kunne det således udmærket pege på at litteraturformidling nok så meget er et spørgsmål om holdning som om faglig teori, metode og teknik.

Marked - civilsamfund - stat

Til denne bestemmelse af litteraturformidling kan man yderligere diskutere spørgsmålet om formidlingens placering ved at anvende en gængs samfundsteoretisk tredeling i marked, civilsamfund og stat (12). Omkring 1980 skildrede Hans Hertel i en omfangsrig artikelserie *Litteraturen mellem markedet og staten* en række af de udviklinger og bevægelser der var sket i det litterære liv og i litteraturens cirkulation. Markedet og staten var de to poler der trak og definerede initiativ og aktivitet og hvor pengeresourcerne lå, ligesom de har været polerne i politisk og økonomisk tænkning - liberalisme og socialisme, investeringsgevinst og almenvellet. Litteraturens cirkulation og det litterære liv var afhængig af begge dele (specielt i et lille sprogområde som Danmark); litteraturen trivedes i blandingssamfundet, ingen statsudgivelser, men fri forlagsnæring med satsning og omsætning, gevinst og tab efter gynges/karussel-princippet, og dertil nogle offentlige (kulturpolitiske) institutionelle opsamlings- og opfejningsforanstaltninger omkring basisforudsætninger og ikke mindst distribution via biblioteker. Men hvad ligger der i 'mellem'? Den polære tænkning kan være udgangspunkt og ramme, men det interessante område ligger i mellemrummet og i relationerne mellem polerne, i det område hvor litteraturen ikke primært er defineret af markedets hastige ageren, salgsmotiv og lancering, eller af statens mere tunge apparat og neutrale paraply som ud fra samvejede og accepterede kriterier i princippet skal have alle med. Mellemområdet benævnes ofte det civile samfund; det er det sårbare område der er uden de store midler og omvendt f.eks. har en lav definering af økonomisk og politisk kontrol, regulering og sanktion (13).

Formidlingen tilhører det civile samfund

Anskuer man litteraturformidling - at orientere om og fremme brug af - i forhold til dette 'mellem', kunne man forsøgsvis opstille tredelingen med tilhørende hovedhandlinger således:

marked	tilgængeliggørelse, markedsføring, orientering
civilsamfund	formidling
stat	basisforudsætninger, tilgængeliggørelse, orientering

Synspunktet er at det både vigtige og interessante ved formidling må knytte sig til det civile samfund og til det alternative og mindst fastlagte formidlingsrum.

Markedet

På markedet er den skønlitterære bog en tilgængelig vare; mellemværendet mellem producent og læser er penge, for forlaget er læseren en køber og forbruger. Pr. tradition har bogbranchen dog som erhverv et særligt forhold til overliggende kulturelle og oplysningsmæssige idealer (børs og katedral), og i det lange perspektiv vurderes forlagene da heller ikke kun ud fra købmandskab, men også ud fra produktkvalitet og indholdsmæssig ekspertise. Men orientere og påvirke læseren er en del af markedsføringen; den oplysning og orientering om en bog og dens værdi der bringes frem samtidig med det fysiske produkt er altid underlagt ønsket om stabiliserende afsætningsmuligheder. Den potentielle effektivitet i orienteringen sættes heraf. Man kan lægge gradsskalaer og vurderinger ind i bedømmelsen af markedsføringen og tale om mere sobert nøgterne, grundige og kulturelt orienterede metoder og strategier, og om mere kulørte, voldsomme og stærkt overtalende, og der kan være svært gennemskuelige glidninger herimellem. Den positive side af begrebet litteraturformidling vil branchen gerne have hæftet på sig, men det forbliver ofte mudret i forhold til, hvad man andre steder forstår ved begrebet. Markedsføringen i fremtiden vil givet blive mere avanceret, fleksibel og mangfoldig, begrebsdannelsen om den formentlig tilsvarende; metoder og adfærd overføres fra andre brancher i stigende rivende udvikling, sammenvævningen af kultur og

erhverv vil givet blive yderligere raffineret, og forlagsfolk antagelig ikke mindre litteraturfagligt kvalificerede. De immaterielle producenter - forfatterne - vil og bør næppe indrette deres skriven efter modtageren, men de vil dog fremover næppe blive mindre interesseret i eller afhængige af deres forlags markedsageren. Alene hele indretningen af forlagsbranchen, specielt udviklingen af den stordrift der placerer de egentlig økonomiske beslutningstagere stadig fjernere fra produkt og køber (læser), er en påtrængende problematisk faktor. På markedet kan der foregå en række processer som i mere teknisk forstand kan kaldes formidling, og branchen indretter sig også til stadighed efter efterspørgsel; men aktivt honorere de ovennævnte krav til formidling funderet i modtagerens livssammenhæng kan markedet ikke som det primære.

Staten

Staten har som demokratisk forpligtelse at sørge for uddannelse, herunder læse kvalifikationer og -kompetencer. Læsning af skønlitteratur har været en prioriteret aktivitet i det almene uddannelses-system, men det er også et forhold under anfægtelse og faktisk ombrydning. Staten har via lovgivning og alment demokratiske forestillinger om oplysning og public service etableret et offentligt biblioteksvæsen til den gratis distribution og tilgængeliggørelse som også producentbranchen har accepteret; gennem en længere kulturel diskussion om neutralitet og smagsdannelse blev skønlitteratur et prioriteret materiale her, efterhånden med en stadig rummeligere definition. Endvidere er der opbygget et statsligt bibliografisk system - en totalregistrerende overvågning, indsamling og ordning af al skønlitteratur med facetterede beskrivelser etc. der kan fungere som informationsmæssig basis og grundorientering. Med folkebibliotekernes opbevaring ('backlist') rummes der i denne væsentlige formidlingsinstitution en tilgængeliggjort kulturel hukommelse der er anderledes end branchens stigende omsætningshastigheds.

Radiomediet som staten overtog straks fra begyndelsen varetog med lignende oplysnings- og kulturelle forpligtelser (public service) gennem mange årtier en betragtelig litteraturformidling i form af

oplæsning, introduktioner, interviews og samtaler mv. Afsendersiden knyttede sig til den litterære sagkundskab, men med alsidighedshensynet ikke entydigt til en danneskultur eller en elitekultur. Under hele monopol-tiden var radioens litteraturformidling formentlig et af de klareste eksempler på en 'klassisk' folkeoplysende praksis, balanceret mellem bredde, kvalitet, neutralitet og holdningsstyring. Den samfundsmæssige basis herfor er efterhånden ændret. I TV-mediet, fra ca. 1955, blev litteraturformidling derimod aldrig gennemført i større og mere kontinuerligt omfang. Der har gennem utallige forsøg med litteraturformidlende programmer i TV været sat lid til mediets store rækkevidde; men efterhånden som det statslige monopolmediums kulturelle (opdragende) strategi kom i vanskeligheder, og det bandt sig stadig mere til en nyhedsfokusering og til den spektakulære mangfoldigheds sendeflade svandt mulighederne ind; forhåbningen om at kunne slå igennem blev blot ligefrem proportional med profilløsheden både kvantitativt og kvalitativt. Efter monopolbruddet i 1980'erne foregår udviklingen af de elektroniske medier, især TV, stadig mere på mediemarkedets vilkår (reklamefinansiering, seertals-måling); ikke meget tyder på at en public service-litteraturformidling kan få meget anderledes omfang eller form, end den lille niche den har for nuværende.

Strukturelle problemer ved en statslig kulturpolitik synes i øget grad at vise hvor svært og flertydigt det er at administrere samtidig med både at holde idealer om kunst i hævd og at tilgodese befolkningens interesser (såvel film- som teaterområdet demonstrerer det kun alt for tydeligt). Staten er i princippet langt hen neutral over for markedets enkelte bog. Ad kulturpolitisk vej kan denne neutralitet dog selektivt ophæves med henblik på at modvirke de mest voldsomme udslag af markedsmechanismerne; hertil har man knyttet forskellige idealer og administrativt-praktiske modeller, f.eks. en compensationstænkning i forbindelse med bibliotekspenge, et armslængdeprincip til sikring af (såkaldt) saglighed og politisk uvildighed etc. Støtte til udgivelse af de nationale klassikere under medvirken af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab som notorisk fagkyndighed drejer sig om en sikring af deres tilgængelighed; derimod har den udfarende formidling af disse klassikere

kun behersket succes. Andre statsinstitutioner har bidraget til litteraturoplysningen, f.eks. Statens Filmcentral (nu under Det danske Filminstitut), men de har typisk været orienteret mod det forskningsbaserede og det skemalagte formidlingsrum. Der kan kun momentant og meget selektivt bedrives litteraturformidling i statsregi i det store og mere uforudsigelige rum; der er kun ret få eksempler på egentlig gennemslagskraft - specielle arrangementer som lyrikfestival, fortælle-nat, bogens dag etc., typisk i samarbejde på tværs af institutioner med opslidende reklameringsenergi og evt. med branchesponsorer. I andre sammenhænge bliver det udtalt officiel celebrering med mindedage etc. Staten har på sine indsatsområder indbyggede paradokser. På den ene side lurer fortsat det formynderi, der holder aktiviteterne i ave, og på den anden side er mange af de hidtidige værdiforhold - f.eks. forestillingen om det nationale - der kunne knytte stat og litteratur sammen under opbrud (14). Tilknytningen til den tidligere borgerlige dannelse og kulturopdragelse er væk og profilen herefter er svær at finde - udover pladsen til den faguddannede ekspertise. Bortset fra økonomien bag folkebibliotekerne rækker ressourcerne kun sjældent til at der kan vægtes tydeligt. Indtil den statslige aktivitet på litteraturområdet er analyseret nøjere kan man med megen ret hævde at der ikke kan bedrives litteraturformidling her. Spørgsmålet må være om det drejer sig om samtale og social forankring eller om offentlig service. I det øjeblik man indfører en skelnen mellem stat og samfund gives også en god del af forklaringen herpå; som Hans Hauge så tydeligt har formuleret det: "Litteraturen er samfundets og ikke statens" (15).

Civilsamfundet

Menneskers behov kan ikke tilfredsstilles af kun markedet og staten. Det civile samfund er rammen om befolkningens livsverden; det består af sociale bevægelser og ideologiske grupperinger, af foreninger og partier der struktureres nedefra og decentralt omkring udvekslinger af holdninger og behov, interesser og livssammenhænge. Her er mennesker ikke undersætter i forhold til en hierarkisk autoritet, ikke genstande for en læreplan eller officiel kulturarv-overtagelse, eller for noget formynderisk 'bør' oppefra; de er heller ikke for-

pligtet på hverken totalitet eller overblik, derimod på hvad der er brugbart i hverdagssammenhænge, individuelt og kollektivt i en art heterogen suverænitæt. Frivilligheden er et princip, frihed og selvforvaltning (i nogle sammenhænge kaldet brugerstyring) er en forudsætning, ligesom intersubjektiv tillid, fællesskabsmoral og principiel lighed er det. Her hersker ikke primært kommercielle interesser (selv om økonomi spiller en rolle), man er ikke primært forbruger (men naturligvis også); her betragtes aktiviteter ikke som noget der skal markedsføres (skønt det kan få præg heraf). Civilsamfundet er naturligvis hverken et neutralt eller fredeligt område, faktisk er det tværtimod et mangfoldigt kampfelt for kultur, holdninger og ytringer. Mest mening giver det at forstå det som en politisk kategori. Således som det altid primært har været orienteret mod - og diskuteret i forhold til - politik og religion er det svært ikke også at inkludere litteratur her.

Det er en stærkt forenklet karakteristik. Men den kan give vigtige stikord til spørgsmålet om at orientere om og fremme brugen af litteratur, og især til drejningen hen imod det nødvendige modtagerperspektiv. I civilsamfundet er mennesket læser, ikke ekspert i litteratur; litteratur er ikke primært et fagligt felt - kun i det omfang det kendes fra skolegangen; læseren kan låne øre til fagkynlighed, men ikke entydigt på dennes præmisser. Brugen af litteratur er snarest forbundet med rytmer og processer der forudsætter og indebærer en kontinuitet som er anderledes end den udskiftelighed der er markedets, og en langsomhed der er en anden end den hastighed som forlagenes stigende titelmængder afsøger omsætningen med. Her tydeliggøres måske i øvrigt den påfaldende kønsskævhed i brug af skønlitteratur - det er kvinder der læser - som sjældent er studeret indgående i forbindelse med litteraturformidling, og som er interessant i forhold til mændenes hundredeårslange opbygning af litteratursystemet.

Litteraturformidling er konflikt

Hvorledes litteraturen bindes ind i hverdagens livssammenhænge, ind i udvekslingen i de kulturelle kampfelter, kunne være opgaven for tænkning i litteraturformidling.

Det nævnte historieformidlingsprojekt har søgt at sammenfatte nogle mere overordnede iagttagelser; bl.a. den at dansk historiekultur gennem den sidste generation på linje med andre vestlige lande er blevet mere mangfoldig, kompleks og flertydig, og samtidig med at den generelt også er blevet internationaliseret er den tillige blevet pluraliseret. Det anføres videre at megen vestlig historieformidling i de sidste 20-30 år er kendetegnet ved at fagfolk har forsøgt at demokratisere historieskrivningen. I mange andre lande har man som en del af den samlede historiekultur opbygget netværk og platforme - History Workshops, Geschichtswerkstätten, Public History - der tilskyndede faghistorikere til at interessere sig for hvordan historie formidles i andre sammenhænge og rum end de traditionelle. Om forholdene i Danmark sammenfatter man imidlertid således: "I dansk historiekultur har man derimod manglet en bredere folkelig sammenhæng, hvor man kan føre løbende diskussion om, hvad historie kan bruges og bliver brugt til i dagens samfund." (s.188). Tankevækkende ses dette forhold i sammenhæng med et andet generelt træk: "Dansk historiekultur synes således kendetegnet ved et lavere konflikt-niveau og en større grad af konsensus, end hvad der gør sig gældende i flere andre vestlige lande." (s.188). Det åbner for diskussionen af hvorledes formidling - dens vilkår, muligheder og hele tænkningen om den - hænger sammen med konflikt og konsensus. Historieprojektet antyder at man ikke får nogen aktiv historieformidling og ingen folkelig orienteret dialog omkring historie på et sted og i en tid uden konflikter.

Kan dette synspunkt også gælde for litteraturformidling? Forholder det sig sådan at litteraturformidling ikke kan holdes åben og vital ud fra neutralitet og konsensus, at den grundlæggende ikke kan undvære et konfliktperspektiv hvis litteratur skal være en del af en interaktion mellem mennesker dér hvor de står med deres livsproblemer og -behov? Det er ikke ensbetydende med nogen speciel orientering mod f.eks. egentlig politisk litteratur eller såkaldt kamp-, menings- eller brugslitteratur. Men det er dog nok ensbetydende med udprægede prioriteringer og alliancer, med bestemte opfattelser af litteratur som et samtalens rum omkring moral, sandhed, retfærdighed, sorg, vilje etc. (16), og med visse typer af bøger eller for-

fatterskaber der lejrer sig som basis for gruppetilhørsforhold og som identifikationspunkter og identitetsdannelser. Litteraturhistorien kan fremvise tydelige eksempler på hvornår noget har 'taget land' og interesse-mæssigt virkeligt har 'brændt på', hvor bøger er blevet læst og brugt. Idet sådanne eksempler samtidig vil kunne vise hvordan litteraturkulturen er blevet opfattet vidt forskelligt forskellige steder i samfundet, kan de være værd at studere - som en art 'læresteder', der kan anskueliggøre hvorledes det er muligt at tale om litteraturformidlingens vilkår.

Dagspressen

Dagspressen kan som det civile samfunds traditionelle vigtigste ytringssted også anskues i den sammenhæng. Den voksede frem på et marked, men jo nok så meget ud af civilsamfundets organiseringer knyttet til politisk-sociale grupperinger. Omtale og brug af litteratur har typisk været en del af pressens flade, dens kritik en profilering i kulturoffentligheden - uden at dette behøvede at blive hverken forudsigeligt eller ortodokst. Udviklingen i dagspressen de seneste 10-15 år har været kendetegnet af at forbindelserne til samfundsgrupper er løsnet; og de færre blade der efter rationaliseringen er blevet tilbage i forhold til tidligere har - også i ejerforhold - fjernet sig fra læsernes overskuelige grupperinger og identifikationer. Litteratur er fortsat et grundigt behandlet stofområde med omtale af bøger (kritik og foromtale, interviews og diskussion) tæt knyttet både til markedets nyudgivelser og dermed nyhedsværdien og til fagkyndighedens viden og skrivenormer. Nogle anmeldere/kritikere holder gennem mange år, men typisk er deres fluktuerende mellem dagblade så stor at de netop bibeholder prioriteringen af udgivelses- og mediemarkedet og af fagkyndigheden som det primære, ikke tilknytningen til læsergrupperinger og socio-kulturelle holdninger (det har her som på andre områder også været diskuteret som savnet af den autoritative stemme). Nok kan den massive - især i udgivelsessæsonen - litteraturdækning være profileret, men den tenderer også mod en overeksponering i øjeblikket, der gør at samling og tydning bliver sværere at fastholde. Som et generelt træk synes værdiorienteringen på vej ud af kritikken til fordel for konsumentorientering (17). Hvis litteraturdækningen dertil fore-

går på især den ekvilibristiske journalistiks præmisser, falder tillige mulighederne for bundfældelse og social kontekstualisering hos modtageren. Man kan næppe tale om formidling hvis dagspressen er ved at ændre sig radikalt i forhold til det civile samfunds grundlæggende politisk-ideologiske udvekslinger, og hvis dens omtale af bøger svæver ret frit over læsernes brug af litteratur. (Store dele af forfatterstanden - incl. mange af de store i verdenslitteraturen gennem et par hundrede år - har været tæt forbundet med pressen og kulturkampen via den; i Danmark er den situation ved at forsvinde helt).

Tidligere læresteder

Det eksisterende litteraturformidlingsbegreb er historisk blevet udvundet fra litteraturens cirkulationsprocesser frem gennem det 20. århundrede, fra erfaringer med hvordan det litterære system har fungeret mellem de nævnte tre samfundsmæssige poler; det er det den kulturministerielle litteraturpolitik har overtaget. Men hvis kernen i formidlingstænkningen knytter sig til det civile samfunds udvekslinger, er det primært traditionen herfra der må reflekteres. Der kan ikke formidles litteratur blot fordi den er der, og på 'dens eget' grundlag; samtalefeltet om litteratur kan ikke være 'teksterne selv' eller et fag om litteratur. Litteraturformidling må bindes til nogle størrelser af social art, til kollektive sammenhænge der er større end den enkelte litteraturlæser, til noget der bevæger sig, til steder hvor der er grobund og potentialer. Den forudsætter positioner, ståsteder med briller og filtre, hvorfra sigtepunkterne og den nødvendige selektion kan springe. Der må være nogle steder at formidle *fra*. Der må være en sammenhæng med en art anden 'fortælling', større eller mindre, når nogen vil noget med litteratur i forhold til mennesker i en samfundsmæssig kulturel kamp. Forsvinder 'fortællingerne', får litteraturformidlingen det sværere.

Ud fra denne bestemmelse har der kunnet formidles litteratur. Det kunne grundtvigianismen og højskolebevægelsen, brandesianismen og kulturradikalismen; det kunne man ud fra den nationale tankegang, eller fra nordismen eller ud fra en generel nyhumanisme og dannelsesforestilling, ud fra indre mission, socialdemokratismen og kom-

munismen eller ud fra husmandsbevægelse og kvindebevægelse; en antiracistisk holdning kunne være udgangspunkt og for så vidt forestillingen om Den hvide mands byrde også; den såkaldte 'børnesag' kunne være et ståsted, dissidenterne i det tidligere Østeuropa havde deres; der kunne også formidles litteratur på den generelle forestilling ('fortælling') om Den kunstneriske avantgarde, det post-koloniale opgør har kunnet det, eller for så vidt eksempelvis forestillingen om No future. Det har været bevægelser der har været virksomme - oftest vitalt og af og til fatalt - i andre livssammenhænge og med litteraturen som en vedholdende part (det er i relation hertil nogle af de store publikumsklassikere kan ses, af f.eks. Selma Lagerlöf, Andersen Nexø, Arthur Koestler, Martin A. Hansen, Heinrich Böll, Tony Morrison - hvis man skal driste sig til at nævne nogle navne). Man kan mene meget forskelligt om disse forskellige bevægelser og sociale holdninger respektive og om hvad formidlere her fik ud af at læse, informere om og fremme litteratur; men man kan ikke afvise at det er i disse sammenhænge den moderne litteratur er blevet brugt og læst - og skrevet. Det er i forhold hertil man kan bedømme fremtrædende formidlerskikkelser (uden for det officielle uddannelsessystem) som f.eks. Georg Brandes, Jørgen Bukdahl og Jens Kruuse, Sigurd Hoel i Norge og Olof Lagercrantz i Sverige; for dem var der sammen med litteraturen en større fortælling som besad elementer af nybrud og alternativ samt udfordring af hidtidig formidling. En slet skjult hemmelighed bag Johannes Møllehaves gennemslagskraft som litteraturformidler ligger også i at der er en anden ramme. Både for formidlere og modtagere må der være et potentiale af anderledeshed og et modspil til noget eksisterende, en holdningsbåret styring, en retning med et kollektivt perspektiv, en ensidighed der rækker ud og giver nye ord til de litterære teksters sammenhænge (18). Den franske forfatter Francois Mauriac søgte i 1959 i et vue over modtagerne af den litterære nobelpris at vurdere dem ud fra spørgsmålet om politisk og moralsk engagement snarere end efter rent litterære fortjenester; det har ofte været et omdiskuteret spørgsmål i forhold til denne store civil-litterære opinionsdannende institution, netop set ud fra pris-statuttens - besværlige - ord fra 1895 om at prisen skulle gives til noget med "idealisk rigtning" og som var til nytte for "mens-

kligheten". Colombianeren Gabriel Garcia Marquez' berømte takketale i Stockholm i 1982 spandt også prisen ind i et etnisk-globalt konflikt-net med en politisk udfordring af det eurocentristiske syn på 'fantastisk' litteratur (19).

Går man den danske formidlingstradition efter, vil man typisk se at en hovedpart af nye oplysningsinitiativer og formidlingsgenrer, populære håndbøger og vejledninger mv. ikke mindst kom fra steder hvor det holdningsbårne var tydeligst og forbindelsen til bestemte sociale kredsløb størst. Det var når de litteraturkyndige valgte side, i momentet bandt sig sammen med bevægelser og overliggende ideologier at deres formidling gik stærkest igennem: en Vilhelm Andersen, en Sven Møller Kristensen, en Torben Brostrøm eksempelvis hver på deres tid og vis - det problematiske viste sig så når de samtidig skulle være statsembedsmænd (20). Man må således forholde sig til at der er elementer af overtalelse og forførelse i formidlingen hvis den overhovedet skal kunne noget. Men den kan naturligvis ikke grunde sig på den enkelte person; hvor meget karismatisk volumen en formidler end kan have, ligger det væsentlige uden for ham. Han står heller ikke over for et tomt kar som der blot skal hældes noget i, der er og må være en grobund. Denne sociale side af kritik- og receptionshistorien - som man kunne betragte det som - er den ikke mindst vigtige, brydningerne mellem de forskellige litterære tidskrifter hele det 20. århundrede igennem viser det tillige. Det er fra denne side de væsentlige grundelementer i formidlingsbegrebet stammer, og via erfaringer herfra at det egentlig er et politisk begreb. Intet i litteraturformidlingen hidtidige historie tyder på den har haft det bedst når den var mest neutral. Så lidt som der kan bedrives litteraturformidling med udgangspunkt eller mål i litteraturens selv - det enkelte værk, roman, digtsamling etc. - kan den bedrives med udgangspunkt i et autonomt litterært kvalitetsbegreb eller grundet på en evt. rent fagligt set skarpsindig tekstlæsning. Det er naturligvis ingen anfægtelse af at der er oparbejdet en meget stor faglig litteraturhistorisk og videnskabelig berigelse af skønlitteraturen, solidt grundarbejde med tekst- og tolkningsteori, baggrundsanalyse, sammenfatninger, videnskabelige udgivelser mv.; og netop frem gennem 1990'erne er der taget mange initiativer med

at ajourføre og befæste traditionen for de standardhåndbøger, leksika og hjælpemidler, som er uundværlige for orienteringsmulighederne. Et spørgsmål er det dog nok, hvor bredt et købermarked der egentlig er herfor ud over kontingentet af fagfolk og de instituerede fagsammenhænge, og et andet i hvilket omfang disse arbejder forholder sig til det kulturelle konfliktfelt, som formidling må udgå fra. Hvis litteraturfaget melder pas, eller melder sig ud af denne kamp, kan man stå tilbage med mængder af kumulerede lige værdige data og kombinationsteknikker, og befinde sig på en neutral vej væk fra værdiorientering, som den også kritik og kulturjournalistik i pressen generelt har begivet sig ind på.

Nogle betingelser

I nutidens stadig mere overfyldte rum - overfyldt med selvaccelererende information, performation og innovation, således som Ole Thyssen bestemmer det - tenderer den politisk-demokratiske samtale mod at forfalde, bl.a. fordi den støtter sig på den fagvidenskab og ekspertise der konstruerer sin egen erfaring; uoverskuelighed og overdosering fremkalder hos befolkningen uhensigtsmæssige forsvarsmekanismer der bl.a. stiller manglen på selektion - holdningsbåret formidling - i relief (21). Fra vidt forskelligt hold peger kulturkritiske samtidsanalyser på hvorledes det individualiserede, victimiserede og angstelige risikosamfund markant har ændret (eller tabt) en politisk-moralsk offentlighed, kollektive sammenhænge og samtalerum (22). Efter meget at dømmes lider de bedste sider af den traditionsrige public service-tanke stigende nød; udsalgstendenserne er der i Danmarks Radio, hvorefter der i denne sammenhæng stort set kun er folkebibliotekernes sociale ansvarlighed tilbage. Den amerikanske historieprofessor Christopher Lasch har brugt billedet om at statens sted er socialkontorets venteværelse, markedets sted elitens metropol-café eller cocktail-party, medens civilsamfundets sted er lokalsamfundets (tredjestedets) evige værts- eller forsamlingshus (23). Det er der en del forenkling og socialkonservativ nostalgi i; et slagord som: Litteraturen ud i værts- og forsamlingshuse til karsk folkelig udveksling er næppe fremkommeligt. Men hans model kan ikke afvises, så meget desto mindre som hverken venteværelset

eller caféen er demokratisk ønskværdige alternativer, eller der findes de gode beviser for at litteraturformidlingen vil kunne væsentlig mere eller noget bedre de to steder. De sociale bevægelser der var virksomme gennem det 20. århundrede og gav rygstød til den politiske kulturformidlingstanke, kan ikke graves op igen. Men kernen i den gamle forbindelse mellem folkelig oplysning og demokrati er det ikke umuligt at holde fast i - som det bedste alternativ til den stigende markedsindretning.

Udfordringen i dag er at finde frem til et - fornyet - formidlingsbegreb der foregår på det civile samfunds præmisser samtidig med at det udnytter gevinsterne fra det professionaliserede videnssamfund. Hvis man ikke ser den opgave som nem at løse, er det forklarligt at man ikke synes der sker meget væsentlig nyt inden for litteraturformidlingen. En formidlingsdiskussion der henholder sig til markedets og statens muligheder gør det ikke. Om der overhovedet kan stilles klarere holdningsbårne krav til udgivelsesmarkedet og dets adfærd er tvivlsomt, men det er dog set på andre produkt- og markedsområder. En begyndelse er at modgå identifikationen mellem markedsføring (dvs. parring) og formidling, og at undgå forveksling af brug og forbrug, f.eks. når der laves statistiske undersøgelser af befolkningens bogvaner. Litteraturens infiltrering med den ny teknologi på forskellig vis er uundgåelig (- også et egentlig fascinationsområde, temporært og for nogle et mål i sig selv). Sideløbende med udnyttelsen af givetvis uanede nyttige muligheder for ny og tværgående kommunikation kunne bestræbelserne gå i retning af dels ikke at forveksle information og formidling, dels påagte individualiseringens bagsider og søge efter andre åbne og åbnende rum så web-nettet ikke bliver det eneste. Staten kan støtte produktion af litteratur; Litteraturrådet vil antagelig efterhånden få flere midler til således på fornuftig vis at regulere på nogle af markedsmekanismerne (selv om staten med den anden hånd giver rum for modgående tendenser). Men deraf følger ikke at også formidlingen ligger bedst i statens regi, eller at det er fornuftigt at have den som et officielt begreb og et anliggende for statsansatte, endside at den primært skal omfatte skønlitteratur. Måske har litteraturformidlingen nok så væsentlige berøringsflader med folkeoplysningen

og den frie voksenuddannelse i Undervisningsministeriet som med - det pt. producentdominerede - Litteraturråd i Kulturministeriet hvis man ser ressortmæssigt på det.

Som noget af det væsentligste må kravene til de litteraturfaguddannede afklares og skærpes. De eksisterende faglige institutioner og de fastest definerede formidlingsrum kan gennemtænkes på ny med en diskussion af hvem der legitimerer de legitimerende og med vurderinger andetsteds fra også. Den største udfordring for de professionelle vil være tilknytningen til ikke-statslige sammenhænge og alternative formidlingsrum - der ikke behøver at være massekulturelle. Art og omfang af de interne udvekslinger i faglige subkulturer og de store vidensressourcer som ligger dér, kan gives en mere synlig balance mellem videnskab og sociale holdninger. Kommende formidlere kan tilkendegive tydeligere om de taler fra et socialt set tom sted eller ej. Antagelig vil det ske i takt med en stigende multi-kulturalitet, hvorfor også sammenhængen med erindrings- og identitetspolitik og en øget fokus på demokrati er de relevante perspektiver.

Vilkårene for at det civile samfunds samtalerum kan blive de aktive og primære i litteraturformidlingen kan naturligvis ikke styres eller planlægges. Et skridt kunne være at modgå centraliseringstendenser overhovedet hvor det er muligt, et andet en øget accept af det kulturelle konfliktpotentiale som det egentlig givende i den livsverden hvor al seriøs skønlitteraturs sansninger og erfaringer stammer fra. En klarere vedgået generel accept af en (re)politisering af litteraturen vil næppe heller være uden effekt.

Nogen færdig 'løsning' på om formidling er et politisk eller et fagligt begreb er næppe forventelig; sådan som uddannelsesudviklingen ser ud, må det forblive en stadig konflikt - blot den kommer frem i lyset som sådan. Litteraturformidlingens betingelser er ikke blot de samfundsmæssige vilkår den er undergivet; skal den fortsat tages alvorligt, stiller den også nogle betingelser.

Noter

1. Bryld (1999), s.202.
2. Korsgaard (1999), s.147ff (knyttet til det tværinstitutionelle projekt: Voksenuddannelse, Folkeoplysning og Demokrati).
3. Schmidt (1996).
4. For det universitære uddannelsesområde anfører en evalueringsrapport at der hersker stor uklarhed omkring selve formidlingsbegrebet - foruden dårlig kontakt med omverden og arbejdsmarked, og den anbefaler at hele formidlingsdimensionen afklares og opprioriteres; *Uddannelserne i litteraturhistorie/litteraturvidenskab samt kultur, æstetik og medier*, Evalueringscentret, 1999, ss.61f,104ff.
5. Jfr. Møller (2000), s.45ff.
6. Hertel (1999).
7. Eric Hobsbawm: *Ekstremernes århundrede*, 1997, s.563, (opr. 1994); jfr. begrebet *fascinationsuddannelser* i Korsgaard (1999), s.183f.
8. Peter Nyord: *Linjer i dansk litteratur*, 2000, ss.216, 289f; Aagaard Nielsen (1997).
9. Jfr. f.eks. Horsdal (2000), kap 5 (knyttet til projektet: Voksenuddannelse, Folkeoplysning og Demokrati).
10. Projektet finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd 1995-99, hjemhørende på Danmarks Lærerhøjskole; jfr. også *Historieformidling* (1995); bibliografi over projektets øvrige publikationer i: Bryld (1999).
11. Et indlæg inden for medieforskningen om behovet for etiske regler for formidling sætter karakteristisk nok også modtageren ('den svagere part') i centrum, i modsætning til afsenderens ('den stærkere part') behov for den effektive kommunikation der ofte kan blive formynderisk eller manipulerende pga. det asymmetriske vidensforhold mellem parterne - Jan Fogth Mikkelsen: Udkast til en formidlingsetik, i: *Mediekultur* 26, 1997
12. Skov Henriksen (1994); Hauge (1996); Andersen (1996); Skot-Hansen (2001), jfr. også Lasch (1995), Korsgaard (1999).
13. Historieformidlingsprojektets begreb om livsverdenen bygger på Jürgen Harbermas'. Lidt forenklet kan det siges at det civile samfund er rammen for livsverdenen.
14. Kanondiskussionen er også knyttet hertil, jfr. f.eks. redegørelsen *Dansk litteraturs kanon*, 1994
15. Hauge (1998), s.26.
16. Jfr. f.eks. Møller (2000).
17. Lund (2000).
18. Jfr. f.eks. Kyndrup (1980), s.26-46, som etablerer begreber som *funktionsanalyse*, *receptionens realisationsbetingelser* og et litteraturværks *fangbarhed*, der som formidlingsbegreber og i forhold til modtagerinteresser udmærket kan anvendes bredere end den strikt socialistiske (litteraturpolitiske) sammenhæng Kyndrup gav dem.
19. Thyssen (1993), ss.176ff, 235ff.
20. Gregersen (1985), s.157ff.
21. Jfr. Kjell Espmark: *Det litterära Nobelpriset. Principer och värderingar bakom besluten*, Sthm. 1986, s.171ff; Inger Elisabeth Hansen: *Den fantastiske ensomheten*, i: *Oligarkienes svanesang* (Arne Worren, red.), Oslo 1988.
22. F.eks. Jensen (1998); Horsdal (2000); Lasch (1995); Schultz Jørgensen (2000)
23. Lasch (1995) kap. 5.

Litteratur

- Andersen, Heine (1996) - Samfundsteori, moral og det civile samfund, i: *Klassisk og moderne samfundsteori*, (Heine Andersen og Lars Bo Kasperen, red.)
- Bryld, Claus m.fl. (1999) - *At formidle historie - vilkår, kendetegn, formål*
- Bøger i Danmark. Bogudvalgets betænkning*, 1983
- Gregersen, Frans og Køppe, Simo (1985) - *Videnskab og lidenskab. Om humanioras videnskabsteori, videnssociologi, videnskabshistorie og samfundsmæssighed*
- Hauge, Hans (1996) - Civilsamfundet - noget andet end Habermas og kommunitarisme, i: *Kritik* 122
- Hauge, Hans (1998) - *Liv og litteratur i risikosamfundet*
- Hertel, Hans (1980) - Litteraturen mellem markedet og staten, *Information* (artikelserie)
- Hertel, Hans (1999) - Bogen på mediernes supermarked: Kulturdemokratisering, polarisering og mediesymbiose 1945-98, i: *Litteraturens vaneforbrydere*
- Historieformidling, Den jyske historiker* (1995) ekstranr., dec., (Michael Wagner, red.)
- Horsdal, Marianne (2000) - *Vilje og vilkår. Identitet, læring og demokrati*
- Jensen, Henrik (1998) - *Ofrets århundrede*
- Korsgaard, Ove (1999) - *Kundskabskapløbet. Uddannelse i videnssamfundet*
- Kyndrup, Morten (1980) - *Dansk socialistisk litteratur i 70'erne*
- Lasch, Christopher (1995) - *Eliternes oprør og forræderiet mod demokratiet* (opr. 1993)
- Litteraturvitenskapelig leksikon / Jakob Lothe, Christian Refsum og Unni Solberg. 1998
- Lund, Cecilie Wright (2000) - *Kritikkens rom - rom for kritikk. Kulturstoffets rolle i dagspressen*, Norsk kulturråd, Oslo.
- Møller, Martin (2000) - Auerbach i dag, i: *Kritik* 148
- En ny politik for litteraturen. Pixi II* (2000) (Litteraturrådets politiske testamente)
- En politik for litteraturen. Bogudvalgets betænkning*, 1994 ('Pixi I')
- Schmidt, Povl (1996) - Kulturformidling, i: *Fornyelse af de kulturhistoriske fags formidlingsformer*, (Povl Schmidt og Anne-Marie Mai, red.)
- Schultz Jørgensen, Kresten (2000) - *De nye barbarer - en bog om det grænseløse Danmark*
- Skov Henriksen, Lars (1994) - Det civile samfund: Tilbage til politisk filosofi, i: *Dansk Sociologi*, årg. 5/1
- Skot-Hansen, Dorte (2001) - Folkebiblioteket i civilsamfundet - civilsamfundet i folkebiblioteket, i: *Det siviliserte informasjonssamfund. Folkebibliotekernes rolle ved inngangen til en digital tid*, (Ragnar Andreas Audunson, red.), Oslo (in print)
- Thorhaug, Jens (1995) - Luk op for skønlitteraturen. Om skønlitterær formidling i folkebiblioteker, i: *Litteratursociologi*, (Erland Munch-Petersen, red.)
- Thyssen, Ole (1993) - *Nutiden - det overfyldte rum*
- Worsøe-Schmidt, Lisbeth (1994) - *Litteraturens situation og litteraturpolitikken 1961-93*
- Aagaard Nielsen, Kurt (1997) - Ekspertkultur og orienteringsusikkerhed, i: *Modet til fremtiden - inspirationen fra Oscar Negt*, (K. Weber et al. red.)